

A TERÜLETFEJLESZTÉS MEGÚJÍTÁSI IRÁNYA, AZ IPARI KÖRZETEK

(Renewal of Spatial Development, the Industrial Districts)

DUSEK TAMÁS

A gazdasági tevékenységek területi koncentrációja, illetve eloszlása fontos szerepet játszik a versenyelőnyök képződésében és fenntartásában. Ennek a vizsgálata joggal váltja ki számos kutató és gyakorlati szakember érdeklődését. Az a megfigyelés, hogy az egyes országok nemzetközi versenyképessége nagyon gyakran egy jól körülhatárolható kisebb területen – bár a különböző ágazatok esetén különböző helyszíneken – összpontosuló vállalatoknak, vállalatcsoportosulásnak köszönhető, azt sugallja, hogy *a hosszantartó, endogén gazdasági fejlődés inkább lokális vagy regionális, mint nemzeti szintű jelenség* (Porter 1990).

Tanulmányunkban az ipari körzet koncepcióján keresztül közelítjük meg a helyi gazdaságfejlődést és az ebben játszott központi és főleg a helyi közösségi szféra szerepének a vizsgálatát. Közösségi szféra alatt nem csak a kormányzat különböző szintjeit értjük, hanem a különféle nonprofit szervezeteket is. Az ipari körzet fogalmának ismertetése után röviden a témához közvetetten kapcsolódó rugalmas termelési rendszerekről esik szó, majd az ipari körzetek általános jellemzőinek tárgyalása következik. Ennél a résznél vitát okozhatna, hogy egy-egy vonás lényeges része-e vagy sem az ideáltipikus modellnek. Felfogásunk szerint ez azonban álprobléma lenne. Az egyes ipari körzetek mindegyikének megvannak a maga specifikus kiinduló körülményei, amelyeket a példák ismertetésénél látni fogunk. A közös vonások sosem konkrét helyzetre vonatkoznak, hanem absztrakt szabályosságokat jelentenek, amelyek eltérő történeti háttér mellett is ugyanúgy lehetővé teszik a közös vonásokat: a szoros társadalmi együttműködést, kapcsolatokat. Ezután egyes példák ismertetése következik, némelyik hosszabban, másik rövidebben. Kiválogatásuknak az volt a szempontja, hogy egymástól lehetőleg minél eltérőbbek legyenek. A tanulmányt a tanulságok levonása és a magyar sajátosságok felmérésére és rendszerezésére vonatkozó javaslat zárja.

Talán kicsit szokatlannak tűnik, de most mégis a téma tanulmányozása során megélt személyes érzéseinkről is írunk. A számos sikeres helyi gazdaságfejlődési példa illusztrálja, hogy az előrelépésben, önmagukban és munkájuk értelmében hívő emberek közössége milyen nagyszerű, emberléptékű, lakályos, és emellett gazdasági kényelmet biztosító kis világokat hozott létre. Minket ezek rendkívül lelkesítettek, és azt szeretnénk, ha minden olvasóban hasonlóan pozitív érzéseket váltanának ki.

Az ipari körzet fogalom története

Az ipari körzet fogalmat Alfred Marshall használta először a századfordulón megfigyelt brit példák elemzése során. Definíciója szerint az ipari körzet egy adott területen összpontosuló termelési rendszer, melynek elemei a gyártási folyamat különböző fázisaira specializálódott, egymással szoros munkamegosztási kapcsolatban lévő, azonos ágazatba tartozó nagyszámú kis és közepes nagyságú vállalat. Marshall elemzésében a kisüzemek egy földrajzi körzetben összpontosulása *pozitív extern hatásokkal* jár. Ennek forrásai egyrészt a széles körű *munkamegosztás* az egymást kiegészítő tevékenységekre és folyamatokra, az ágazat vertikálisan egymásra épülő fázisainak gyakoribb kapcsolataiból adódó megtakarítások, a vállalatok közötti gyorsabb információáramlás, az innovációk gyors terjedése, *a tranzakciós költségek csökkenése*. Másrészt – és ez különösen *hosszabb távon jelentős* – egyfajta *ipari légkör kialakulása*, a szakképzett munkaerő megléte és állandó képzése, innovációra való hajlandósága is számos előnnyel jár (Zeitlin 1994).

Az eredeti marshalli elméletet a hetvenes évek végén a kisvállalati szektor robbanásszerű közép- és északkelet-olaszországbeli fejlődése hatására elevenítették fel és fejlesztették tovább. Az ipari kifejezés ebben a szókapcsolatban nem a gyáriparra vagy egy nagy központi ipari üzemre utal, az ehhez kötődő, többnyire negatív képzetársításokkal, mint környezetszennyezés, zsúfoltság stb. A gyár- és kézműiparon kívül más tevékenységek is prominens szerepet játszanak a körzetek gazdasági életében, így *a társadalmi és gazdasági infrastruktúra és szolgáltatások, különösen a termeléshez kapcsolódó szolgáltatások*. Ezért a helyi gazdaságfejlődés kapcsán további elnevezések is használatosak, mint például területi ipari koncentráció, regionális innovációs komplexum, növekedési centrum, térségi rendszer, innovatív miliő, fűrtökben elhelyezkedő vállalkozások, vállalkozói alakzat, megújítást ösztönző környezet (Hansen 1992; Fua 1993; Zeitlin 1994). Az elnevezések bősége mögött tényleges, különböző nagyságú formai és tartalmi különbségek és az egyes szerzők eltérő hangsúlyai húzódnak meg. Mi nem kívánunk új elnevezést alkotni vagy a szavak jelentéséről értekezni, hanem csupán egy tényleges gazdasági–társadalmi jelenséggel szeretnénk foglalkozni. Ezért a nominalista szellemben bevezetett „ipari körzet” kifejezést használjuk továbbra is, az eredeti marshalli értelmezést kibővítve a szűk értelemben vett gazdasági együttműködésen túlmutató társadalmi, politikai, kulturális kapcsolatok komplex hálózata meglétének követelményével, ami együtt jár a közös szolgáltatásokat előállító formális vagy informális szervezetek megteremtésével, és a szereplők közötti kooperációk rendkívüli sűrűségével. Egy körzet kiterjedését a fenti definíció a napi érintkezés fizikai feltételei miatt gyakorlatilag egy városra és közvetlen környékére határolja be.

Egyes szerzők véleménye szerint az olasz ipari körzetek kialakulásának és eredményességének egyedi, megismételhetetlen történelmi és társadalmi előfeltételei voltak. Számos ilyen jellemzőt azonosítottak és leírtak, később a konkrét példák elemzésénél visszatérünk ezekre. Ha a modell valóban speciális, többnyire nem gazdasági jellemzők eleve meglétét feltételezi kiindulópontként, akkor a rendszer

más területen való adaptálásának lehetősége kérdéses lenne. A további kutatások során azonban Itálián kívül nagy számban találtak sikeres ipari körzeteket Európa szinte valamennyi országában, Észak-Amerikában és Japánban. Ezen körzetek *nagyon sokfélék társadalmi arculat, történeti előzmények*, átlagos vállalati méret-nagyság, vállalatok közötti szervezettség szintje és számos további jellemző tekintetében is (Zeitlin 1994).

A rugalmas termelési rendszerek hatása a vállalati szervezetre

Az ipari körzetek általános jellemzőinek részletesebb bemutatása előtt rövid kitérőt teszünk, ugyanis a technológiai fejlődés által indukált változásokat is célszerű tárgyalnunk a folyamatok mind teljesebb megértése érdekében. A fordista standardizált tömegtermelés és az egyedi darabokat előállító rugalmas termelési rendszerek közötti minden lényegi különbség alapvetően a két szisztéma által felhasznált technika eltérő voltából fakad. Számítógép nélkül csak álmodozni lehetne a „tömegtermelést” felváltó hangzatos „egyéni igények” által vezérelt termelésről.

A kiterjedt kérdéskör részterületei közül csak a kis és közepes nagyságú vállalkozások témájához szorosan kapcsolódó faktorokat emeljük ki (1. táblázat). Az ötvenes években kezdődtek meg a számítógéppel integrált termelési rendszerek létrehozására irányuló kutatások. Ezek sikerét követően a korábbi egyfunkciós termelőeszközök egyre nagyobb hányadát cserélték fel *programozható, többfunkciós berendezésekkel*. Ezek a berendezések egyetlen stratégiai csoportba integrálják a termelés, beszerzés, készletezés, szállítás, minőségellenőrzés, K+F, tervezés, design, marketing és a szervezés funkcióit. A nagyvállalatok decentralizálták működésüket, csökkentették a belső hierarchia szintjeit. A saját használatra alkatrészeket gyártó vállalatrészeket profit- illetve cost-centerként választják le a fő tevékenységről, vagy megválnak tőlük és autonóm, ám gyakran velük stratégiai szövetségben álló kisebb vállalkozásoktól szerzik be ezen termékeket. Ezzel a korábbi belső viszonyok piacosulnak, több információ képződik, ami a gazdasági kalkulációt pontosabbá teszi. Az eladó és a vevő is *a kapcsolat hosszú távú fenntartásában* érdekelt a tervezhetőség, a biztonság, az általában magas műszaki színvonal, a beszállító váltásával járó tranzakciós költségek és (főleg a minőség terén jelentkező) kockázat miatt (Dilworth 1992; Hansen 1992; Kocsis-Szabó 1996; Sabel 1983).

A fent vázolt folyamat – melyet az *elektronikus információnak* nem csak a nagyvállalatok számára *könnyű elérhetősége* tett lehetővé – új lehetőségeket teremtett a hatékony termeléshez a kisebb, az *új kihívásokra rugalmasan válaszolni képes vállalkozások* számára (Hansen 1992). Ezen tényező mellett a belső munkamegosztás hiánya is jelentősen hozzájárul erős innovációs potenciáljukhoz, és ennek minél szélesebb kibontakoztatásához különösen az ipari körzetekre jellemző kedvező légkör körülményei között adódnak lehetőségeik. Ezzel elérkeztünk az előbb említett esszencia bemutatásához.

1. TÁBLÁZAT

A fordizmus és a rugalmas termelés jellemzői
(Characteristics of Fordism and Flexible Production System)

Megnevezés	Fordizmus	Rugalmas termelés
Termelés	<ul style="list-style-type: none"> – azonos termékek tömeges termelése – a mérethatékonyság a sorozatnagyságtól függ – magas termelésközi és késztermék készlet 	<ul style="list-style-type: none"> – egyedi termékek tömeges termelése – a mérethatékonyság az öszsvolumentól függ – minimális termelésközi, kicsi késztermék készlet
Termék	<ul style="list-style-type: none"> – standard modulok és végtermékek – hosszú termék életciklus 	<ul style="list-style-type: none"> – standard modulok, változatos végtermékek – rövid termék életciklus
Technika	<ul style="list-style-type: none"> – egyfunkciós gépek – futószalag – magas optimális sorozatnagyság – gyártást követő minőségellenőrzés 	<ul style="list-style-type: none"> – sokfunkciós gépek – gyártási cellák – optimális sorozatnagyság egy termékegységtől – gyártás közbeni minőségellenőrzés
Piac	<ul style="list-style-type: none"> – stabil kereslet – nagy homogén piac – standardizált termék és szolgáltatás 	<ul style="list-style-type: none"> – fragmentált kereslet – heterogén piaci rések – változatos termék és szolgáltatás
Vállalati struktúra	<ul style="list-style-type: none"> – mechanikus – bürokratikus – sok hierarchia-szint 	<ul style="list-style-type: none"> – organikus – rugalmas – kevés hierarchia-szint
Vállalati kapcsolatok	<ul style="list-style-type: none"> – beszállítók árversenye – versenykorlátozó megállapodások – vertikális integráció, alvállalkozók – rövid és hosszú távú kapcsolatok 	<ul style="list-style-type: none"> – beszállítók komplex versenye – innovációs potenciál növelése – hálózatok, közös vállalkozások a közjavak előállítására – hosszú távú kapcsolatok
Munka	<ul style="list-style-type: none"> – specializáció – bürokratikus hierarchia – egyszerű feladatok – egységesített fizetés – rövid fejlődés – a munkások felelősségének alacsony foka 	<ul style="list-style-type: none"> – sokoldalúság – a személyes előrehaladás rendszere – összetett munkakörök – személyre szabott fizetés – hosszú fejlődés – a felelősség magas foka
Állam	<ul style="list-style-type: none"> – központosítás – merevség – szabályozás 	<ul style="list-style-type: none"> – decentralizáció – rugalmasság – dereguláció és újraszabályozás
Tér	<ul style="list-style-type: none"> – a regionális munkaerőpiacok homogenizációja – a társadalmi terek használatának polarizációja 	<ul style="list-style-type: none"> – a helyi munkaerőpiacok diverzifikációja – az endogén erőforrások és a lokalitás felértékelődése, szinergia hatások

Forrás: Benko 1992; Dilworth 1992; Kocsis–Szabó 1996 alapján saját szerkesztés.

Az ipari körzetek általános jellemzői

Egyelőre a jellemzők tézisszerű felsorolásával kell megelégednünk, az ipari körzetek néhány konkrét megjelenési formájának a bemutatásánál majd részletesebben kitérünk a fontosabb momentumokra és alátámasztjuk az elmondottakat (2. táblázat).

2. TÁBLÁZAT

Az ipari körzetek jellemzői (Characteristics of the Industrial Districts)

Jellemző település-nagyság	– kicsi és közepes nagyságú városok és környékük
Vállalkozások	– hálózatokba szerveződés – közös szolgáltatások megszervezése – verseny és együttműködés kombinációja – rugalmas termelési rendszerek – a vertikálisan egymásra épülő munkafolyamatok megosztása – gyors termék és technológiai innováció – jelentős az alkalmazott K+F tevékenység – magas vállalkozási aktivitás, könnyű piacra lépési feltételek – védelem a nagyvállalatok hegemóniájától – jó munkaadó–alkalmazott kapcsolat – vállalkozók egymás iránti bizalma
Munkaerő	– a körzeten belül rugalmas, könnyen változtat munkakört és munkahelyet – hagyományos szakértelem – folyamatos tanulás a munka közben – kiterjedt részmunkaidős foglalkoztatás (diákok, nyugdíjasok, háztartásbeliek) – magas munkabérek – szorgalom, munkaszeretet, hivatástudat
Infrastruktúra	– magas színvonalú kommunális infrastruktúra – jó interregionális infrastruktúra
Önkormányzatok	– döntési önállóság gazdasági kérdésekben – együttműködés a vállalkozókkal – vállalkozások segítése telexkijelöléssel, ingatlanbiztosítással – gyors és szakszerű ügyintézés – részvétel a közös szolgáltatások nyújtásában
Kultúra	– magas megtakarítási és befektetési hajlandóság – erős helyi társadalmi kapcsolatok – helyi hagyományok, ünnepek, rendezvények – lokálpatriotizmus, hazaszeretet – széles középosztály, kicsi társadalmi különbségek – intenzív egyesületi élet
Oktatás	– az alapoktatás magas színvonalú – a szakmunkásképzésben az iskolák és a vállalatok együttműködnek

Forrás: Fua 1993; Hansen 1992; Pyke–Sengenberger 1992; Soriani 1993; Zeitlin 1994 alapján saját szerkesztés.

A versenytársak, a beszállítók és vásárlók földrajzi közelsége támogatja a specializációt és hatékonyságot, és mint ingergazdag környezet, állandó innovációra ösztönöz. A közelség növeli az információk koncentrációját és áramlási sebességét. A pozitív externáliák sokasága a kiegészítő termékek és szolgáltatások létrehozóit, amelyek tendenciaszerűen a felvevő vállalatok közelébe települnek, a belépésre ösztönzi. A koncentráció ezen kívül az új szükségletek, egyensúlyhiányok korai napvilágra kerüléséhez és megoldásához is hozzájárul. Ezen területek hazai és nemzetközi versenyképessége átlag feletti, csakúgy, mint a munkaerő minősége és bére (Camagni 1995; Fua 1993; Hansen 1992). A magasabb munkabér természetesen nem jelenti a versenyképesség csökkenését, mivel a releváns mutató nem a nyers munkaerőköltség nagysága, hanem a termékegységre jutó bérköltség vagy egyéb viszonyszám, ami alapján az ipari körzetek megint csak kedvező pozícióban vannak.

Az ipari körzetek legfontosabb megkülönböztető jegye a szervezeti rendszer felépítése és erős társadalmi beágyazottsága. A gazdasági eredmények nem valamilyen olcsó termelési tényező – természeti erőforrás, tőke vagy munka – kihasználásán alapulnak, hanem a kisvállalatok között meglévő erős kapcsolati hálón. Mindez egyéni és közösségi szinten is emeli a hatékonyságot. Az ipari körzetek tehát nem egyszerűen egy behatárolt területen és ágazatban működő kisvállalkozások alakatlan halmazát jelentik.

A helyi önkormányzatok szerepe sokrétű lehet az ipari körzet kialakulásának és működésének szakaszában is. A tapasztalatok szerint számtalan módon segíthetik a vállalkozókat. Mint szolgáltatások nyújtói létrehozhatnak speciális ipari parkokat, inkubátorházakat, az alkalmazott K+F gyors gyakorlatba átültetését elősegítő innovációs centrumokat. Az oktatás terén a vállalati igényekhez igazodó alapképzésben és továbbképzésben is fontos szervező szerepet tölthetnek be. A gazdasági szereplők közötti együttműködést aktív eszközökkel is elősegíthetik, de egyszerűen csak a bizalom légkörének megteremtésével és ápolásával szintén hathatósan támogathatják a vállalkozásokat. Ezen túlmenően a vállalkozások egészét pozitívan érintő programokat kezdeményezhetnek.

A decentralizált szerkezet két intézményi problémát vet fel, melyek: az egyes vállalatok kapacitásait meghaladó közös szolgáltatások nyújtása, illetve a szereplők közötti konfliktus feloldása. Ezen közös funkcionális követelményeknek eltérő intézményi megoldások felelhetnek meg. A körzetben összpontosuló kisvállalatok megteremtik a nagyvállalati modell szerint a közös szolgáltatások szélesebb hálózatait, a nagyvállalatok pedig leányvállalataik és alvállalkozóik körében a kisvállalati körzetekre jellemző együttműködési kapcsolatokat építik ki. Újszerű, hibrid szervezeti formák alakulnak ki, azonos funkciókat ellátva. Ezen folyamatoknak fontos előfeltétele a politikai rendszer decentralizáltsága, a helyi önkormányzatok pénzügyi és döntési önállósága, valamint az aktív és erős, területi autonómiával rendelkező vállalkozói szövetségek létezése (Zeitlin 1994).

Most érkezünk el az elemzés azon pontjához, amikor az eddig domináló gazdasági és technikai tényezők már nem elégségesek a magyarázathoz, ezért a gazdasági aktorokat, mint szubjektumokat vesszük számításba. Ugyanis nem képzelhető el

sikeres ipari körzet az egymással versenyben álló gazdasági szereplők közötti széles körű bizalom és reciprocitás nélkül. A vállalkozók versenyeznek egymással az inputok és outputok egyes piacain, de ez nem zárja ki együttműködésüket a mindannyiuk érdekét szolgáló közjóságszerű vagy gyakran nem a gazdasági jószágok kategóriájába tartozó outputok közös előállításában. A termelés vertikális megosztásakor, amikor az egyik vállalat outputja egyben inputja a másiknak, vagy a termékek komplementer viszonyban állnak egymással, ami az előző esettel gyakran, de nem mindig azonos, mindez a versenyszellem csorbulása nélkül történik meg. A verseny és a kooperáció érdekes kombinációja jön létre, amelyről tévedés lenne azt hinni, hogy ellentétes lenne a gazdaságelmélet állításaival. Hiszen az mindössze azt mondja: az emberek saját érdekeiket követik, nem azért, mert önzők, hanem mert egyikük sem tud semmit a többiek céljairól. Az egyéni célok egybeesése esetén tanácsos a tevékenységek összehangolása. Az ilyen esetek feltárásához és a közös célok eléréséhez megvalósuló együttműködéshez szükség van a hagyományos polgári, és általában az emberi értékek meglétéhez, illetve egy olyan közeghez, amelyben az érdekek artikulálódni, és a másik ember számára kifejeződni tudnak. Ez a politika egyik nyilvánvaló, és a kultúra egyik látens funkciója.

A konkrét helyzetekben a bizalmi kapcsolatrendszer kialakulása nagyon sokféle előzményen alapulhat, számos tényező működhet közösséget összekovácsló erőként. Szinte bármilyen közös tapasztalat alapjává válhat egy kultúrának. Lehet ez családi, etnikai, vallási vonzalom, szakmai identitástudat, büszkeség vagy az egy nagyvállalatnak beszállító kisvállalatok hasonló múltja (Zeitlin 1994; Zhou 1996). A bizalom légköre nem a teljes konfliktusmentességet jelenti, hanem a konfliktusmegoldási mechanizmusok hatékony működését.

Ipari körzetek a gyakorlatban

A következőkben a gyakorlatban is megfigyelt néhány ipari körzetet mutatunk be. Az olasz példa sokszínűsége miatt nem választottunk ki egy körzetet, hanem általában beszélünk arról. Majd két fejlett európai körzet tárgyalása után az EU periférikus országainak jellegzetes vonásait és néhány konkrét példáját elemezzük. Elsősorban magával a jelenséggel foglalkoztunk, de a fejletlenebb országoknál, amelyekhez hazánk inkább hasonlítható, a makro-környezet néhány elemét is bemutatunk. Ennyi példát csokorba gyűjtve az ismétléseket nem lehetett mindig elkerülni, de ennek is megvan az a haszna, hogy a tanulság, mely minden egyes esetben önmagában is megtalálható, még látványosabbá válik.

Mi mással is kezdhethetnénk a sort, mint az ipari körzetek újkori apostolainak elsőszámú kedvencével, az észak- és közép-olasz példákkal, melyek időbeli elsőségük és térbeli kiterjedtségük okán foglalják el kitüntetett helyüket. A vállalkozói hálózatok elképesztően nagy száma és hatalmas összefüggő területen egymást átfedő volta tényleg egyedülállóvá teszi ezt az európai nagyrégiót, melynek ma már az egy főre jutó GDP-je vásárlóerő-paritáson számolva a dél-német és svájci területekkel nagyjából azonos mértékű, a világon az egyik legmagasabb összegű. Ha ezt

összevetjük azzal, hogy az olaszok a kormányváltások sűrűségét tekintve is a világcsúcs közelében vannak, talán nem fogjuk a társadalmi kohézió gazdasági folyamatokra gyakorolt hatását alá, a kormányzat szerepét pedig ugyanebben fölébecsülni. Olaszország esetében mindenesetre egyértelmű a társadalmi aktivitás elsőbbsége és a központi tervezés hiánya a sikertörténetben.

A Harmadik Itáliának is nevezett Közép- és Északkelet-Olaszország és az olasz ipari háromszög (Lombardia, Piemont, Liguria, Valle d'Aosta) kisvállalatainak fejlődése az eltérő induló pozíciók miatt különbözött egymástól. Az ipari háromszögben a nagyvállalatok és a helyi és területi kormányzatok is érdemleges szerepet játszottak a folyamatokban, míg Harmadik Itáliában a társadalmi önszerveződéseknek szinte kizárólagos szerep jutott.

Harmadik Itália

Elsőként Harmadik Itáliával foglalkozunk részletesebben, s a vizsgálatot a kiindulópontként szolgáló társadalmi környezet jellemzésével kezdjük. A területet *közép és kisvárosok hálózatak be, hiányoznak a domináns centrumok*. A falusi lakosság szoros kapcsolatot tart fenn a városi népességgel. A foglalkoztatottak jelentős hányada önállóan folytat termelő vagy szolgáltató tevékenységet. A *család gazdasági szerepe* a fogyasztás mellett általában a termelésre is kiterjed. A nagycsaládot és a szomszédságot *összetartás jellemzi, élénk a közösségi élet, szoros a társadalmi integráció* (Fua 1993).

Ilyen háttér mellett a vállalkozóvá válásnak és a kisvállalkozások megerősödésének több útja volt. Amikor távoli vállalatok otthon végezhető munkát adtak a bedolgozóknak, egy idő elteltével a vállalkozóbb szelleműek önállósították magukat és kikerültek a nagyvállalat védő, de egyben korlátozó szárnyai alól. A hazatelepülő, külföldi kapcsolatokkal rendelkező emigránsok is alapíthattak megtakarításaikból vállalkozást. A mezőgazdaságban vagy turizmusban felhalmozott tőkét szintén felhasználták az alapításhoz.

A mezőgazdaságból felszabaduló foglalkoztatottak utánpótlást jelentettek a lassan növekvő, területileg szétszórt vállalkozásoknak. A munkaerő ezért többnyire helyben rendelkezésre állt, nem volt szükség gyökértelen külső munkaerő beszüppantására a növekedéshez. A falvak így nem néptelenedtek el, mint az a centralizált iparosítás során oly sokszor előfordul. A munkaadók és alkalmazottak közötti *társadalmi különbség kicsi, gyakoriak a családi, baráti szálak*, létezik mobilitás a két csoport között. A szakmai előmenetel lehetősége adott. A munkaerőkölcs azon a meggyőződésen alapul, hogy *szoros kapcsolat létezik az erőfeszítés és az eredmény, szorgalom és társadalmi boldogulás között*. Az állás elvesztése általában nem okoz nagy problémát, a család támaszt nyújt ilyen esetekben birtok, ház, alkalmi munka, besegítés formájában. A konfliktus veszélyét – mint pl. a bérviták, sztrájkok, munkajogi nézeteltérések – mindez csökkenti. A tevékenység átszervezése sem ütközik erős szervezeti ellenállásba. A széleskörű családi, baráti, rokoni kapcsolatok lehető-

vé teszik a háztartásbeliek, idősek, diákok alkalmazását, az informális munkaerő-piac hatékonyan működik.

Ilyen jellemzők után nem meglepő, hogy a kisvállalkozások számíthatnak a legnagyobb sikerre. A kis és közepes nagyságú városok a nagyipar számára nem tudnak tömeges munkaerőt biztosítani, a kis és középvállalatok számára viszont megfelelő a kínálat. A vállalkozások induláskor munka-intenzív termékeket állítottak elő, a termelő berendezések színvonala elmaradt az aktuális csúcstechnikától, és fokozatosan váltak egyre tökeintenzívebbé és csúcstechnikát alkalmazóvá. A vállalkozások *a szűkebb környezetben meglévő kézműipari hagyományokra alapozódtak* a gyártandó termék megválasztásakor. Így alakultak ki például a textil-, bőr-, cipő-, bútorigipari, csempegyártási ipari körzetek. Nagyobb tömegben ilyen termékeket a lokális piacon nem lehet elhelyezni, ezért *a régió kívüli piacra termelnek*. Ehhez nélkülözhetetlen a régiók közötti közlekedési és kereskedelmi infrastruktúra megléte és fejlesztése. A választott tevékenységekre az is jellemző, hogy elkülönülő fázisokra lehet bontani anélkül, hogy ez a minőség rovására menne. Így *nagyon kicsi vállalkozások is elérték a technikailag gazdaságos termelési nagyságot, míg más fontos funkciók esetében* (pl. pénzügyi irányítás, beszerzés, értékesítés, szakképzés) *egyedül nem érhetik el a kritikus tömeget*. Ezeket a funkciókat speciális vállalkozások, ügynökségek látják el. A vállalkozások így kölcsönös függési láncná szerveződtek, és integrált rendszereket hoztak létre. Ezek a gyakorlatban rendkívül változatos formában valósulnak meg. Találunk közöttük családi, baráti kapcsolatokat, szállítási szerződéseket, közös finanszírozást. Léteznek társulások, amelyek pénzügyi központokat működtetnek, hitelszerzéstől kezdve a bérszámfejtésen át a könyvelésig, adóbevallásig mindent elvégeznek. Termékek értékesítésére konzorciumokat szerveznek, műszaki tanácsadó testületeket hoznak létre, garanciabiztosító társaságokat alapítanak. Önálló kis magánvállalkozások is nyújtanak ilyen üzleti szolgáltatásokat. Az integráció egy másik formájában a végerterméket gyártó vállalkozás, amely méreteiben nem különbözik a vele kapcsolatban állóktól, vállalja át a koordinációt. Az ilyen integrált rendszerekre jellemző a vertikális szélesedés. Például Prato ipari körzetei szövőipari monokultúráként indultak, majd profiljuk szövőipari gépgyártással bővült. Mindezen folyamatok eredményeként *az agglomerációs előnyökből a kisvárosok vállalkozásai is részesülnek*. A szolgáltatások skálája bár rendkívül széles, mégsem teljes. Hiányoznak az alap kutatásokkal foglalkozó bázisok, ezt a tevékenységet a nagyvállalatok és az állam más területen lévő intézményei végzik. Az alkalmazott kutatások viszont intenzívek, *az elért eredményeket nagyon rövid idő alatt átültetik a gyakorlatba* (Fua 1993).

Harmadik Itália iparosodásának fontosabb jellemzői Soriani (1993) és Fua (1993) alapján:

- a nagycsalád fennmaradása, szolgáltató és tőkeképző funkciója a válságok hatásainak mérséklésében játszott szerepet,
- szoros kapcsolat az agrárgazdasággal, a paraszti tulajdon fennmaradása,
- nagy szakmai és társadalmi mobilitás,
- kisvállalkozásokra és munkásokra épülő társadalmi szerkezet,

- vertikálisan szélesedő termelési rendszerek,
- kisvárosi környezet, a kis- és középvárosi hálózat komplex fejlesztése, együttműködési megállapodások a városok között a közös szolgáltatások fejlesztésére,
- gazdasági szolgáltató intézmények fejlesztése, nemzetközi piacra jutást segítő intézmények,
- közösségi azonosságtudat és együttműködés,
- a munkások folyamatos továbbképzése, „tanulj, miközben dolgozol” elv alkalmazása,
- a tanulók, nyugdíjasok, háztartásbeliek széleskörű alkalmazása a munkaerő-piacon,
- a K+F hagyományos bázisainak hiánya,
- innovációk gyors alkalmazása.

Röviden összefoglalva a siker a következő tényezőknek volt köszönhető: spontán módon a *meglévő adottságokra, belső erőforrásokra épül*, ezek minden előnyét kihasználja. Nem volt drasztikus, *kívülről és felülről a szereplőkre kényszerített változás*, amely a társadalmi kötelék fellazulásához vezetett volna. Dolgoztak ki ugyan regionális fejlesztési terveket, amelyekben nagy ipari pólusok, vezető vállalkozások szerepeltek, de a gigantomániás ipari üzemek elszánt hívein kívül mások nemigen sajnálták a meghíusulásukat. Így fokozatosan, kis lépésekben, *állandó továbbfejlődésre képes rendszer* jött létre. Ráadásul mindez egybeesett a rugalmas termelési rendszerek elterjedésével és az ebből fakadó differenciált fogyasztói igények jelentkezésével, ami kedvező lehetőségeket biztosított az exportexpánzióhoz.

Lombardia

Az ipari háromszögben lezajlott folyamatokat Lombardia példáján mutatjuk be. A tartomány területe 23 859 km, népessége 8,9 millió fő. Olaszország leggazdagabb területe, az EU-ban a NUTS 1 szerint csak 4 városi terület és Hessen előzi meg. Fővárosa Miláno, európai jelentőségű centrum, az olasz pénz és részvénytőzsdék központja, itt található a legfontosabb biztosítók székhelye is. Élénk a tudományos élet, az olasz szabadalmi piacon és a K+F tevékenységben is vezető szerepet játszik. Az önkormányzatok, területi és helyi érdekképviseletek, pénzintézetek, vállalatok *nem egymástól elszigetelve működnek*, hagyományosan sokoldalú közöttük az együttműködés.

A hetvenes években Lombardiát is a kis és középvállalkozások számának erőteljes növekedése jellemezte. A kisvállalkozások a Harmadik Itáliához hasonló termelési rendszereket hoztak létre. Érdemesebb először a nagyvállalati szektor átalakulására összpontosítanunk figyelmünket, mert ezt a jelenséget az előző példánál nagyvállalatok híján nem tárgyalhattuk, itt viszont a folyamatok levezénylésében gazdasági erejük és befolyásuk révén nagy jelentőséggel bírtak. A dinamikus lombard nagyüzemek szervezeti decentralizációt hajtottak végre, újjászervezték regio-

nális kapcsolataikat, stratégiai szövetségek hálózatát hozták létre. Munkaerő-megtakarítással járó, tőkeintenzív folyamatokat fejlesztettek ki, a belső tercier funkcióik megerősödtek, növelték a K+F kapacitásaikat. Ezzel párhuzamosan a termelő szolgáltatásokat önállóan nyújtó vállalkozások száma is megszorodott és erősen összefonódott az iparral, tovább erősítve a rendszer innovációs kapacitáit (Mussati 1993; Soriani 1993).

Lombardia Régió Gyűlése az olasz tartományok között úttörő módon a hetvenes évektől kezdve átfogó iparfejlesztési programmal rendelkezik. Kezdetben a területfejlesztés és a telepítési feltételek álltak a középpontban. Az első ipartelepítési határozatot 1973-ban fogadták el, a cél a centrumtérsegek népességnövekedésének mérséklése, a déli síkvidéken és a hegyvidéken új ipari tevékenységek elterjesztése. A vonalas *infrastruktúra kiépítése* mellett tőkejuttatással segítették az ipartelepítést, hat év alatt összesen 33 esetben. A támogatások másik formája a *kis- és középvüze-mek számára nyújtott hitelgarancia* és az indulástól számított néhány éves adókedvezmény volt. A hetvenes évek végétől az elhagyott ipartelepek újrahasznosítása, a vállalatközi kooperációs szervezetek létrehozásának elősegítése, konzorciumok létrehozása a termelői szolgáltatások végzésére, az innovációs tevékenység támogatása is a feladatok közé került. Az 1979-ben induló ipari fejlesztési program meghatározta a felszámolandó iparterületeket, az egymással szomszédos iparterületeknek támogatást nyújtott a meglévő infrastruktúra hatékonyabb hasznosításához. Az 1981-ben kibővített program már kifejezetten csak az innovatív tevékenységek támogatását tűzte ki célul. A törvény eszközöket biztosított az ipari és kézműipari tevékenység telephelyeinek kialakításához és felszereléséhez, a válságágazatok átalakításához, technikai és technológiai szolgáltatások megszervezéséhez. A projektek finanszírozásában a régió részesedése folyamatosan csökkent, a magánszektoré növekedett. Pénzügyileg ösztönözték a termelői szolgáltatások terjedését. 129 új szolgáltató vállalat alakult, főként a nemzetközi marketing, kutatás-fejlesztés, termékminősítés területén. Közöttük különleges helyet foglalnak el a kis- és középvállalatok által közösen létrehozott konzorciumok, amelyek működését tagjaik finanszírozzák, ezért a tagvállalatok kötődése erős, a feladatukat rendkívül eredményesen végzik. Két fő fajtájuk létezik, az egyiknek állandó *külföldi képviselőként piaci értékesítés* végzése, a másiknak a *több vállalat érdekében álló technológiai fejlesztés* a feladata.

1987-ben lépett hatályba a kis- és középvállalkozások technológiai innovációjának fejlesztési programjáról szóló törvény, melynek két prioritása az *alkalmazott kutatások támogatása a kutatóközpontokkal kötött szerződések alapján*, valamint az *egyedi innovációs projektek támogatása középlejártú hitelek nyújtásával*. Pályázni csak vállalatközi programokkal lehet, meghatározott tárgykörökben. A döntési mechanizmus gyors, pozitív elbírálás esetén a benyújtástól számított három hónapon belül hozzá lehet jutni a támogatáshoz. A regionális kormány és a Lombard Gyáriparosok Szövetsége Kisvállalkozási Technológiafejlesztési Központot alapított, melyhez két év elteltével hozzárendelték a pályázatok technikai lebonyolítását. A központ ezen kívül az innovációs politika végrehajtásában meghatározó szerepet

játszik. Szolgáltatásokat végez a vállalkozások részére (technológiai információk nyújtása, konzultáció, kísérleti projektek menedzselése, műszaki eredmények terjesztése stb.), valamint berendezéseket bocsát az induláshoz nyújtott segítségként kezdő vállalkozók részére.

A lombardiai iparszabályozás gyenge pontjának az *ösztönzők túlzott szétforgácsoltságát* és a laza koordinációt tartják. Ennek ellenére az elemzők pozitívnak tartják az intézkedések hatását, bár ezek összetettsége lehetetlenné teszi a pontos mérhetőséget (Mussati 1993).

Nyugat-Jutland

A történelmileg periférikus térségnek számító, Dániában található Nyugat-Jutlandon is számos ipari körzetbe szerveződött kis és közepes nagyságú, elsősorban a bútor- és textiliparba tartozó vállalkozás található. A helyi gazdaságot erős exportorientáció, rugalmas munkaerőpiac, magas bérek, a számítógéppel integrált termelés és a just-in-time rendszerek széles körű elterjedtsége jellemzik. A gyors iparosodás ellenére a vidék megőrizte falusi és kisvárosias jellegét.

A hagyományos földműves, halász, kézműves mesterségeket űző helybelieket a skandináv jóléti állam értékeitől eltérően markáns individualista ethosz és függetlenség jellemzi. Az egyéni tulajdon gyarapítása, az emberek azon törekvése, hogy *ne váljanak terhessé családjuk és a közösség számára, a hatalommal szembeni egészséges bizalmatlanság* azok az individuális és egyben társadalmi erények, amelyek egyengetik az emberek közötti érintkezést, *a fentről végzett ellenőrzést és szabályozást pedig kevésbé szükségessé és egyben nehezebbé teszik.* A gazdaság hálózata lényegében spontán módon a létező társadalmi hálózaton alapul. Rotary klubok, kártyatársaságok, futballklubok és más egyesületek generálják és termelik újra nap, mint nap a kölcsönös bizalom és reciprocitás gazdasági erőket katalizáló légkörét. A földművesek között *régi hagyományai vannak az önkéntes szövetkezésnek* az inputok gazdaságos, közös beszerzése, és a termékek nemzetközi piacokon való elhelyezése érdekében.

A függetlenség és a szövetkezés első ránézésre paradoxnak tűnő összekapcsolása volt a nyugat-jutlandi iparosodás alapja. A kisvállalatok a tevékenységek kapcsolati hálózatba történő beágyazására törekedtek, s ennek eredménye a rugalmasság lett, melynek elérésében az egymás közötti jó viszony és a pozitív miliő bizonyult a legfontosabbnak. A vállalkozók ráébredtek arra, hogy *képesek megőrizni függetlenségük lényegi elemeit a másokkal való együttműködés esetén* is. Intenzív kölcsönhatás alakult ki a helyi cégek között. Bármely üzem alkalmazottja alapíthat új vállalkozást innovatív ötlete kiaknázására, az anyacéggel nem azonos termék gyártása esetén, a vele való kooperáció lehetőségével. A kirajzást inkubátorházak segítik, a technikai információs centrumok és az ipar szükségletei által orientált szakmunkás-képzés megszervezése pedig az összes vállalkozó érdekét szolgálja (Hansen 1992; Kristensen 1992).

Grenoble

Grenoble-ban és környékén Európa és egyben a világ egyik vezető high-tech ipari koncentráuma található, a kaliforniai Szilícium-völgyhöz hasonlóan a kutatás-fejlesztéssel foglalkozó szakemberek rendkívül nagy számával, a társadalom felső rétegének szélességével. A város népessége 1860 és 1960 között megötszöröződött. A gyors növekedés kezelésére városrekonstrukciós tervet dolgoztak ki, amelyben a régió gazdaságfejlesztését a helyi kutatásra és a felsőfokú oktatásra alapozták. A városrendezési terv keretében *ipari zónát jelöltek ki, melyben csak az innovatív vállalkozásoknak* adtak lehetőséget a letelepedésre. A zónában inkubátorház és különleges kiegészítő szolgáltatások segítik a megtelepülőket. A területen jellemzően kisméretű, teljesen új cégek jelentek meg, de a világ vezető félvezető gyártói közül is többen alapítottak kutatóintézetet itt. A város állandó lakóinak száma 1989-ben 154 ezer fő volt, ugyanakkor 11 ezer kutató dolgozott az egyetemi, állami és vállalati kutatóintézetekben.

A rendkívül sikeres endogén innovációk különösen az ipari high-tech több területén (mint mikroelektronika, ipari elektronika, robottechnika, orvosi műszerek, optoelektronika) és a szoftverfejlesztésben valósulnak meg. A hálózatokba szerveződött cégeket itt is egyszerűen jellemzi az erőteljes verseny és az együttműködés. A high-tech piac minőségi követelményekre fektetett jelentős hangsúlyának köszönhetően a vállalkezési szerződésekből a költségminimalizálás csekély szerepet játszik a partner kompetenciájához, megbízhatóságához és referenciáihoz képest. A vállalkozások közötti szövetségek, együttműködések kialakulását és megerősödését a meglévő sűrű helyi kapcsolati háló elősegítette, mindazonáltal pénzügyi és statisztikai terminusokkal nem írható le a technikai információk gyakori cseréjének mágneses hatása a versenyképesség növelésére. Mindenesetre a technikai keresztmegtértermékenyítés magas szintje, az ipari szinergia legfejlettebb formája jöhetett létre a különböző kutatóintézetek és a termelés közötti szoros kapcsolatoknak köszönhetően (Benko 1992; Hansen 1992).

Nyugat-Jutland és Grenoble példája egymás mellett azért is érdekes, mert teljesen eltérő ágazatokkal (hagyományos feldolgozóipar, illetve csúcstechnikát előállító ipar) találkoztunk. Viszont, ami mindkettőben közös: a mélyen gyökerező hagyományok megléte.

Az Európai Unió periférikus térségei

A továbbiakban az Európai Unió fejletlenebb tagállamait illetve régióit vizsgáljuk meg, abból a szempontból, hogy milyenek a helyi iparfejlődés általános jellemzői, megfigyelhetünk-e, és milyen fejlődési stádiumban ipari körzetképződést. Ezen országok elméleti fejlődési potenciálja a hatalmas piachoz tartozás és az utolérési effektus miatt évi 7–10%-os. Ehhez járulnak pótlólagos erőforrásként az Uniótól kapott, a GDP 4–5%-át kitevő transferek (Figyelő 1997.06.26.). Ennek ellenére a mediterrán országok eredményei szerények, bár a növekedés mutatói a nyolcvanas-

kilencvenes években Spanyolországban és Portugáliában általában kissé az EU átlag felettiak voltak.

Azokra a körzetekre összpontosítjuk majd a figyelmünket, ahol *tartós, szerves, helyi szereplőket aktivizáló* lokális ipari fejlődés indult el. Ennek két alaptípusa létezik. Az egyikben a Harmadik Itáliánál megismert fejlődéshez hasonló, helyi komparatív előnyök, mint szakmai kultúra, speciális, tájra jellemző termék stb. kihasználásán alapszik, kezdetben inkább csak a hazai, majd később a nemzetközi piacra termelve. Ehhez a külső piacra jutás adminisztratív és fizikai akadályainak az elhárítása szükséges. Kisebb mértékben a turizmus által generált vásárlóerő is kiindulópontként szolgálhat. A másik alaptípusban a potenciális helyi társadalmi és gazdasági erőforrások aktivizálásához, a vállalkozások pezsgéséhez külső, a helyi piac méreteihez képest jelentős nagyságú befektetés adta a kezdő lökést (Camagni 1995). A multinacionális vállalatok vagy az állam által alapított, hagyományokkal nem rendelkező, inputjaik és outputjaik javarészt a lokális piacon kívülről beszerző, illetve értékesítő, a helyi tulajdonú gyáráktól és kisüzemektől többnyire teljesen elkülönülő termelési egységek révén történő iparosításnak jóval több példáját találjuk a régióban. Ennek egyik legjellemzőbb példája egész Írország, ahol gyakorlatilag két gazdaság működik egymás mellett mindenféle érdemi kapcsolat nélkül (Világgazdaság 1997.05.22.). További árnyoldala a kizárólag nagyberuházásokra alapozott növekedésnek, hogy a vonalas infrastruktúra fejletlensége esetén polarizációhoz és óriási egyensúlyzavarokhoz vezet a lokális munkaerő-, lakás- és egyéb piacokon, a társadalmi következmények pedig még súlyosabbak lehetnek. A regionális iparpolitikának ezért ügyelnie kell az intézkedések megfelelő sorrendben való meghozatalára.

Írország

Írország egyetlen ipari körzete Limerick–Shannon környékén, az ország középnyugati régiójában található. Az ország más részein a belső, önfenntartó és innovatív fejlődésnek több előfeltétele hiányozhatott. Így nem jöhetett létre ilyen típusú fejlődés ott, ahol hiányzik a vállalkozói szellem, nincsenek kiépülve a kapcsolatok a vállalkozók és a helyi intézmények, valamint a multinacionális vállalatok főleg összeszerelést végző üzemei és a helyi gazdaság között, illetve ahol hiányos a közlekedési infrastruktúra.

A Shannon–Limerick-i fejlődés kezdetben a Shannon *nemzetközi repülőtér* és a közelében 1960-ban létrehozott *szabad vállalkozási övezet* hatására megjelent régióon kívüli cégeknek volt köszönhető. Ezenkívül Írország első műszaki egyeteme, az 1970-ben alapított Limericki Egyetem, majd a később mellette alapított Plassey technológiai park is fontos telepítési tényezőnek bizonyult. A helyi fejlesztés katalizátorának szerepét az 1968-ban alapított SFADCO (Shannon Szabad Repülőtér Fejlesztési Társaság) játszotta. Ez az ügynökség az egész régió fejlesztési politikájáért felelős, s ez Írországban egyedülálló példája a decentralizált, régió-alapú fejlesztési politikának. A SFADCO a helyi vállalkozások működési feltételeit a *lokális infrastruktúra fejlesztésével, az ipari projektek integrálásával, a helyi beszállítók*

hálózatának, valamint az egyetem és a vállalatok közötti kapcsolatok kialakításával, a csúcstechnológia és a tudás-alapú termelés iránti elkötelezettségével javította.

Az összetett funkciójú SFADCO mellett további, speciális feladatokat ellátó helyi ügynökségek is alakultak. Ezek információképző és továbbító funkcióikkal a helyi cégek *bizonytalanságait, működési kockázatait csökkentették.* Ezen ügynökségek a következők:

- Innovációs Centrum – külső információk továbbítása,
- Plassey Menedzsment és Technológiai Centrum – külső információk továbbítása,
- Kisvállalatok Marketing Centruma – a legjobb fejlődési és marketing-stratégiák kiválasztása,
- Ipar Támogatási Alapítvány – külső információk továbbítása,
- Innovációs Bizottság – üzleti ötletek és innovációs lehetőségek keresése,
- Egyetemi Klub – a verseny ellenőrzése és a helyi szereplők közötti koordináció,
- Vállalkozási és Csúcstechnológiai Program – üzleti ötletek és innovációs lehetőségek keresése.

Az ügynökségek egymással összehangolva végzik munkájukat, melynek során jelentős szinergia lép fel, amit az is megkönnyít, hogy a munkatársak mind személyesen ismerik egymást. Rendkívül sűrűn tartanak kiállításokat, árubemutatókat, konferenciákat és egyéb rendezvényeket. Ezen kívül a SFADCO-val közösen biztosítják a hazai kormányval és az EU-val való kapcsolatot is a helyi vállalkozók számára.

Limerick–Shannon talán a legjobb példa az EU elmaradott régióiban a központi politika által támogatott, és a helyi szinten okosan végrehajtott sikeres iparosításnak. További ír régiók hasonló fejlesztéséhez be kell vonni a stratégia készítésébe és végrehajtásába a multinacionális vállalatokat (*Camagni 1995; Share 1992*).

Spanyolország

A helyi ipari vállalkozások jelentősége Spanyolországban Írországhoz és az olasz Mezzogiornohoz hasonlóan csekély, a teljes ipari munkaerő mindössze 10%-át foglalkoztatják ilyen cégek (*Camagni 1995*). Mindazonáltal a lokális endogén fejlődés példái sem ritkák, gyakorlatilag az ország mindegyik tartományában megtalálhatók, és az új ipari régiók, mint Galícia, Andalúzia és Valencia napjainkban tapasztalható gazdasági fellendülésében fontos szerepet játszanak. Legtöbbjük egy könnyűipari szektor hagyományos specializációjára épül. A nyolcvanas években bekövetkezett politikai decentralizáció jótékony hatást gyakorolt a körzetek fejlődésére.

A közelségből adódó tranzakciós költségek csökkenésén és a munkamegosztás előnyeinek kívül a következő sikertényezőket azonosították (*Camagni 1995*):

- a helyi közösség magas megtakarítási és befektetési hajlandósága,
- régi üzleti hagyományok, főleg a kereskedelemben, mezőgazdaságban, kézműiparban,
- a legmodernebb külföldi technológiák és az elavult, gyakran használatlan vásárolt, spanyol gyártmányú berendezések sikeres együttes működtetése,

- a technológia és a termék innovációk gyors bevezetési eljárása,
- a körzetek közelsége a kommunikációs centrumokhoz,
- a kemény és szorgalmas munka értéként számon tartása,
- bizalom az üzlettársban,
- a vállalkozási hajlandóság elismerése társadalmi értéként,
- a helyi közösség személyes kapcsolatainak hihetetlen sűrűsége.

Ezek a jellemzők a hetvenes évekbeli olasz példára hasonlítanak, de itt ritkábban találkozunk megjelenésükkel.

Görögország

Görögországban az általános gazdasági klíma nem segíti elő az ipari körzetek megjelenését. A közösségi szektor katasztrófálisan gyenge hatékonysággal működik, az állam nagyon sok területre igyekszik kiterjeszteni befolyását. 1983-ban a pénzügyminiszter úgy fogalmazta meg programját, hogy „semmilyen beruházást ne lehessen állami ellenőrzés nélkül” végrehajtani (*Világgazdaság* 1997.04.12.). Ez a felfogás fényévnyi távolságban van az individuális alapokon nyugvó – mellesleg ókori görög eredetű – európai civilizáció értékeitől. A társadalmi közeget jellemzi, hogy a kisvállalkozások jelentős részét patriarchális cégvezetési módszerrel irányítják, amely a változásokra rugalmatlanul reagál és hiányzik belőle az innovációs készség. A befektetési stratégiájukat gyakran inkább szubjektív érzésekre, mint gazdasági kalkulációra alapozzák. A mezőgazdasági termelés hatékonysága csekély, az oktatás és szakképzés általános színvonala alacsony. Az EU magjától mentalitásban, gazdasági fejlettségben, általános műveltségben legtávolabb eső mediterrán ország mindazonáltal jó példa annak illusztrálására, hogy milyen veszélyeket rejt magában, ha kizárólag az aggregált adatokat vesszük figyelembe, hiszen helyi szinten itt is találunk az országra jellemző tespedtségtől eltérő üde színfoltokat, bár ezek messze vannak a dán vagy francia kiemelkedően sikeres régióktól.

A trákiai Xanthiban érdekes integráció jött létre a mezőgazdaság és az élelmiszeripar között, különösen a dohánytermesztés és gyártás kapcsolatai szorosak egymással. Ráadásul a regionális politika ösztönzőit széles körben kihasználták az *általános infrastruktúra kiépítésére és fejlesztésére*. Gyümölcsöző kapcsolat jött létre a Műszaki Egyetem és az iparvállalatok között.

A közép-macedóniai Chaldiki a magyar turisták által is jól ismert kedvelt idegenforgalmi célpont. A vidék természeti szépségéből és Szaloniki közelségéből kovácsolt tőkét. Integrált mezőgazdasági–élelmiszeripari hálózat van kialakulóban, különösen a szőlő és bortermesztés bázisán.

A nyugat-makedóniában található Kasztória a szörme és prémiparra összpontosít. A családi alapítású kis- és középvállalatok importált alapanyagot dolgoznak fel. A körzetben a *vállalkozó-szellem és szaktudás mély tradíciói* élnek.

A Görögország nyugati kapujaként is emlegetett Patra jó fekvését, a kikötőt és Athén közelségét kihasználva a termelő szolgáltatásokra specializálódott. Sokáig vegetáló, de nagy hagyományokkal rendelkező iparát egy tudományos park alapítása, valamint a vállalatok és az egyetem közötti kapcsolatok aktivizálták.

Rodosz, az ókori világ Hongkongja, ha soha nem is nyeri vissza régi gazdagságát, a kereskedelemről, kerámiából, művészi kézműves termékeiből jelentős hasznot húz. A helyi idegenforgalmi vállalkozások és a kisipar között szoros integráció jött létre (Camagni 1995).

Dél-Olaszország

Körképünket Olaszországgal kezdtük, s vele is zárjuk. A Mezzogiorno és az északi területek közötti különbségeket elemezve az egyik legizgalmasabb kérdés, hogy mi akadályozta meg a déli területeket a Harmadik Itália típusú fejlődési pálya bejárástól. A kérdéskör óriási irodalma alapján a multikauzális magyarázatok valamilyen kombinációja tűnik a legelfogadhatóbbnak. A centrumoktól való nagyobb távolság, a kapitalizmus előtti nem racionális magatartás továbbélése, a maffia és a politika összefonódása, a földbirtokos–felesbérő közötti függőségi viszony továbbélése, a bürokrácia kliensrendszere, az írástudatlanság nagy aránya – és még sokáig lehetne sorolni a társadalmi elmaradottság bizonyítékait –, mind hozzájárultak a központi fejlesztési politikák látványos kudarcaihoz. A nagy állami holdingok és az északi olasz magán oligopóliumok a kijelölt növekedési centrumokban végrehajtott nagyberuházásaikkal *sokkolták a helyi gazdaságot*, hozzájárultak tradicionális helyi ágazatok elsorvadásához, munkaerő-piaci anomáliákhoz vezettek, és ha egyáltalán meg is kezdték termelésüket, azt csak óriási veszteségek árán, központi támogatással tudták folytatni (Botta–Capriati 1993; Crivellini–Pettenati 1993; Valentiny 1992). Az augustai olajfinomító, a calabriai acélmű és kikötő, a cagliari bioprotein gyár a központi kormányzat elhibázott regionális gazdaságfejlesztési politikájának örök mementójaként hívja fel a figyelmet a gazdasági folyamatokba való beavatkozások során követendő önmérsékletre.

A sikeres déli lokális iparfejlődési minták és a harmadik itáliai ipari körzetek között sok hasonlóságot fedezhetünk fel. Az eltérések főként az időbeli megkésettésségből és a különböző helyi szokásokból erednek. Délen szerepet játszottak az északon tapasztalatokat és tőkét szerzett hazatérők csoportjai. A vállalkozók előszeretettel fektettek be fejlődő országokban a nyersanyagbeszerzés biztosítása érdekében. A vállalkozásokat kezdetben a vertikális integráció és a munkamegosztás csekély mértéke jellemezte. Az utóbbi néhány évben kezdődött meg a vertikális dezintegráció, a marketing, design és a termelési funkciók szétválasztása, számos kicsi termelési egységre bontása és alvállalkozói rendszerekbe és holdingokba szervezése. Az eltéréseket folytatva, a déli ipari körzetekben a vállalkozók egymással való kapcsolata nem olyan szoros, ami határt szab a helyi szinergia megjelenésének. A disztribúciós hálózat kiépítésére és a marketingre kevesebb figyelmet fordítanak. Az üzleti szolgáltatások is korlátozottabban elérhetők, mint északon.

Tanulságok a regionális politika számára

Mivel a következtetések nagy része közvetlenül kiolvasható az elhangzottakból, rövidék leszünk. Ami a néhány leírt példából kitűnik, és a továbbiak is ezt erősítene meg, a regionális politika eszközei önmagukban sohasem elégségesek a helyi gazdaságfejlődés sikeressé tételéhez. A társadalom fogadókészsége, aktivitása nélkül semmilyen régiót nem lehet felemelkedésre kényszeríteni. A politikának mégis fontos a szerepe, legalább két okból. Helytelen, voluntarista ihletésű használata gúzsba kötheti vagy pazarolhatja a társadalom erőforrásait, helyes alkalmazása pedig katalizátorként jelenhet meg a gazdaság egészséges működése érdekében.

Az ipari beruházások allokációjába való beleszólás közvetlen állami ipartelepítéssel, vagy az adókedvezmények és más direkt ösztönzők révén történő torzítások nem érik el a kívánt eredményt. Egy terület gazdasági fejlettségét sem az iparban alkalmazott technika színvonala, sem a bruttó termelési érték nem határozza meg. Az ágazatok közötti preferenciákra és diszpreferenciákra, húzóágazatok kijelölésére sincs szükség. Az egész gazdaság versenyképessége sohasem az ágazati szerkezettől függ, hanem a gazdaság egészét átható működési jellemzőktől, a piaci verseny korlátozó szabályok számától és jellegétől, a hagyományokat, helyi ismereteket, szaktudást és komparatív előnyöket kihasználó vállalkozásoktól. Abszolút értelemben nincsen modern vagy elavult iparág, technikai szempontból elavult berendezés is lehet gazdaságilag hatékony. *A hagyományos iparágak hihetetlen mértékben képesek dinamizálni a helyi gazdaságokat*, ráadásul teljesen a helyi társadalomból gyökerezhetnek.

A másik végletes ideológia, a laissez-faire sem tartható, de ez logikai okok miatt sem fordulhat elő, úgyhogy nem érdemes vele foglalkozni. Az ipari körzetek kialakításához és fenntartásához a regionális politika elsősorban a széles értelemben vett *közjóságok, a különböző szereplők közötti kapcsolatok* létrehozatalának, illetve megteremtésének elősegítésével, az *intézményi infrastruktúra* kialakításával járulhat hozzá. Az intézményesített szolgáltatások lehetnek marketing jellegűek, az értékesítés segítéséhez kapcsolhatók, a termeléssel, inputszerzéssel összefüggőek. Megszervezésükben a helyi önkormányzatoknak célszerű részt venniük, nélkülük csak lassabban és nehezebben jöhetnek létre. Szükség van a helyi szinteket koordináló *regionális szintre is a párhuzamos programok kiszűréséhez*, az egymást kiegészítő fejlesztések egyeztetéséhez, a gazdaságos méret nagyság eléréséhez (Zeitlin 1994). Ez a már meglévő intézmények regionális szemléletű átalakítását követeli meg. Szükséges az infrastruktúra-fejlesztések ütemezése, hogy jobban tervezhetők legyenek a vállalkozói döntések. Az interregionális és nemzetközi kapcsolatokat, információ- és tapasztalatcserét is intézményesíteni kell.

Remélhetőleg hazánkból is több sikeres helyi gazdaságfejlődési példa kerül majd bele a nemzetközi szakirodalomba. Ehhez sikeres helyi gazdaságfejlődésre és annak feltárására, bemutatására van szükség. A kialakulóban lévő sikerszorik tovább erősödhetnek, és újak csatlakozhatnak melléjük. A már meglévő, Közép-Dunántúlra vonatkozó empirikus kutatási anyagokon túl (Dóry 1998) célszerű lenne további, a

hálózatok meglétére vonatkozó vizsgálatokat végezni, és a kialakulásukat gátló adminisztratív akadályokat megszüntetni, a sikeres mintákat pedig a közösségek számára követhető példaként felmutatni.

Ezen túlmenően a regionális politika szempontjából még kétféle kutatási programnak kitüntetett a szerepe. Az egyik a közösségi szféra hatékonyságának növelésére irányul. Ide tartoznak a különböző szintű önkormányzatok (helyi, megyei, regionális, továbbá önkéntes önkormányzati szövetségek) vállalkozásokat leginkább segítő politikájának vizsgálata, valamint a nonprofit intézmények (kamarák, egyesületek) ebben játszott szerepének felmérése. Ebben a témában számos, de többnyire egymástól elszigetelt tanulmány született, ezek szintetizálása, összehasonlítása is fontos.

A másik lényeges, a témához kapcsolódó egyszerre elméleti és gyakorlati jelentőségű kérdéskör, hogy miként lehet a multinacionális vállalatok zöldmezős termelőegységeinek magyar beszállítói körét növelni, s ezzel újabb piacokat megnyitni a kis és közepes nagyságú cégek előtt. A Magyar Vállalkozásfejlesztési Alapítvány (MVA) beszállítói célprogramja ennek a gyakorlati, sürgető törekvésnek a jegyében született (Dóry 1998). Elméleti megfontolások alapján még azt lehet mindehhez hozzáfűzni, hogy a közjóságok létrehozatala jó feltételeket teremt a beszállítói kör növekedéséhez, de a végső eredmény mindig a vállalkozókon múlik. A beszállítói „vizsgán” való megfelelés a tovagyrúzó hatások és az ismeretek formájában felhalmozott tőke növekedésén keresztül fejt ki legfontosabb, főleg hosszú távon érvényesülő hatását. Célirányos segítséget, szakmai támogatást azon vállalatoknak ajánlatos adni, *amelyeknél a pénzügyi és fizikai feltételek adottak a beszállításhoz*, de sem a kellő tapasztalatuk nincs meg a termelési folyamat ezzel járó átszervezéséhez, sem a szabványokról és egyéb követelményekről nincs információjuk. Mindazonáltal reálisan nézve a jelenséget, csak 10–15 éves időtávlatban várható komolyabb eredmény e téren. Nem lehet elvárni, hogy a csúcstechnológiával, minimális készletekkel, nulla hibaszázalékkal stb. működő külföldi zöldmezős beruházások egy csapásra beszállítók sokaságát fogják alkalmasnak találni a rendkívül szigorú követelmények teljesítésére. Éppen ezért nem egy adott pillanat hazai beszállítási aránya, hanem ennek a növekedési trendje az igazi sikermérce.

Irodalom

- Benko G. (1992) *Technológiai parkok és technopoliszok földrajza*. Budapest, MTA RKK.
- Benko G. (1997) A regionális fejlődés útjai: globálístól a lokálisig. – *Tér és társadalom*. 2. 1–15. o.
- Botta, F.–Capriati, M. (1993) A fejlesztési modellek másolásától az önerős megoldásokig: Puglia régió példája. *Régiók és városok az olasz modernizációban*. – Horváth Gy. (szerk.), Pécs, MTA RKK. 119–132. o.
- Camagni, R.P. (1995) The Concept Of Innovative Milieu And Its Relevance For Public Policies In European Lagging Regions. – *Papers In Regional Science*. 4. 317–340. o.
- Conti, S. (1993) Mítosz és valóság: a kisvállalatok szerepe az olasz területi fejlődésben. *Régiók és városok az olasz modernizációban*. – Horváth Gy. (szerk.), Pécs, MTA RKK. 271–292. o.
- Crivellini, M.–Pettenati, P. (1993) Helyi fejlődési modellek Olaszországban. *Régiók és városok az olasz modernizációban*. – Horváth Gy. (szerk.), Pécs, MTA RKK. 173–200. o.
- Dilworth, J.B. (1992) *Operations Management*. New York, Mc Graw–Hill, Inc.

- Döry T. (1998) Beszállítói kapcsolatok és az ipari együttműködés lehetséges klaszterei a Közép-Dunántúlon. – *Tér és Társadalom*. 3. 77–92. o.
- Fua, A. (1993) Iparosítás Északkelet- és Közép-Olaszországban. *Régiók és városok az olasz modernizációban*. – Horváth Gy. (szerk.), Pécs, MTA RKK. 71–94. o.
- Görögország, a feneketlen kút. – *Világgazdaság*. 1997. 04. 22. 9. o.
- Hansen, N (1992) Competition, Trust, And Reciprocity In The Development Of Innovative Regional Milieux. – *Papers In Regional Science*. 2. 95–106. o.
- Horváth Gy. (1993) Az olasz regionális fejlődés. *Régiók és városok az olasz modernizációban*. – Horváth Gy. (szerk.), Pécs, MTA RKK.
- Ír gazdaság, választások után. – *Figyelő*. 1997. 06. 26. 41. o.
- Kocsis É.–Szabó K. (1996) *Technológiai korszakhatáron*. Budapest, OMFB.
- Kristensen, P.H. (1992) Industrial districts in West jutland. *Denmark in: Industrial districts and local economic regeneration*. – Pyke, F.–Sengenberger, F. (ed.), Geneva, ILO. 122–174. o.
- Mussati, G. (1993) A Lombard régió fejlődése. *Régiók és városok az olasz modernizációban*. – Horváth Gy. (szerk.), Pécs, MTA RKK. 133–152. o.
- Porter, M.E. (1990) *The competitive advantage of nations*. New York, The Free Press.
- Pyke, F.–Sengenberger, W. (1992) *Industrial districts and local economic regeneration: Research and policy issues*. Geneva, ILO.
- Sabel, C.F. (1983) *Neo-Fordism or Flexible Specialization? The Micro-Politics of Industrial Reorganization in: Strukturpolitik als Dimension der Vollbeschäftigungspolitik*. Wien, Österreichisches Institut für Wirtschaftsforschung.
- Share, B. (1992) *Shannon Departures*. Dublin, Gill And Macmillan.
- Soriani, S (1993) Veneto régió: gondok és a jövő távlatai. *Régiók és városok az olasz modernizációban*. – Horváth Gy. (szerk.), Pécs, MTA RKK. 95–118. o.
- Sztergiosz, B. (1992) Görögország és az Európai Közösség. – *Külgazdaság*. 9. 45–60. o.
- Valentiny P. (1992) Gazdasági modernizáció és válságkezelés (Az állami holdingok szerepéről az olasz gazdaságban). – *Külgazdaság*. 11. 20–33. o.
- Zeitlin, J. (1994) Ipari körzetek, regionális gazdasági megújulás. – *Közgazdasági szemle*. 1994. 1. 14–25. o.
- Zhou, Y. (1996) Inter-Firm Linkages, Ethnic Networks, And Territorial Agglomeration: Chinese Computer Firms In Los Angeles. – *Papers In Regional Science*. 3. 265–292. o.

RENEWAL OF SPATIAL DEVELOPMENT, THE INDUSTRIAL DISTRICTS

DUSEK TAMÁS

The examination of industrial districts, as one of the local economy development model is based on Alfred Marshall's activity. The study performs the original theoretic of Marshall and the modernisation of it. It deals with the economic and organisation changes existed in the background of the theory and the development of flexible production systems displacing the post-fordist model. It presents some selected examples of the successful economy development models. The most detailed example is the Third Italian model. The main lesson of the study that a successful economic development couldn't be achieved without active contribution of local actors of economy and society. Regional policy can contribute to this process primarily with the promotion of establishment and initiation of *public goods*, and relationship between *different actors*, and with the building-up of *institutional infrastructure*.